

SCHRIJVERS DIE NOG MAAR NAMEN LIJKEN

Het ‘verstandelijk proza’ van August Vermeylen

In de reeks *Schrijvers die nog maar namen lijken* buigen jonge auteurs, literatuurcritici en -wetenschappers zich over twintigste-eeuwse schrijvers van wie de naam wel breed bekend is, maar van wie men zich kan afvragen of ze nog wel worden gelezen. Ruben Mantels haalde de twee romans van August Vermeylen uit de kast. Kunnen *De wandelende Jood* en *Twee vrienden* vandaag opnieuw gelezen worden, zonder dat je een halve literatuurhistoricus hoeft te zijn?

“Ik erken wel, dat ik niet behoor tot de echte, de geboren romanschrijvers”, schrijft August Vermeylen (1872-1945) op 4 oktober 1942 in zijn dagboek. De zeventigjarige Vermeylen is op dat ogenblik bezig aan zijn tweede en laatste roman, die in 1943 bij uitgeverij Manteau zal verschijnen onder de titel *Twee vrienden*. Bijna veertig jaar eerder was zijn debuut *De wandelende Jood* (1906) gepubliceerd bij Van Dishoeck in Bussum. Met een schrijversleven dat zich uitstrekte van de eerste jeugdopstellen in de jaren 1880 tot het programma van het *Nieuw Vlaamsch Tijdschrift* in 1946, blijkt, althans in kwantitatief opzicht, het zelfinzicht van Vermeylen gegrond: hij was geen geboren romanschrijver.

De faam en positie die hij niettegenstaande in de Vlaamse Letteren bekleedt, berust op een andere vorm van proza – het essay – en op onmiskenbare leiderscapaciteiten, die hij etaleerde in tijdschriftredacties (zoals *Van Nu en Straks*, dat tussen 1893 en 1903 verscheen), in verenigingen (zoals de Vereniging van Vlaamse Letterkundigen, waarvan hij 25 jaar voorzitter was) en informele genootschappen (zoals de Vlaamsche Club voor Kunsten, Wetenschappen en Letteren, die hij in 1923 in Brussel oprichtte). Nog meer gewicht legde hij in de schaal als professor en als gecoopteerd senator voor de Belgische Werkliedenpartij. Hij werd rector van de verderlandste Rijksuniversiteit Gent in 1930, een absoluut orgelpunt uit zijn carrière, waarin een decennialange strijd van de Vlaamse Beweging samenviel met zijn persoonlijke streven.

Fictie schrijven moest het met andere woorden afleggen tegen wetenschappelijk werk, tegen bestuurlijk werk, maar ook tegen een druk bestaan in het Brusselse uitgaansleven; tegen andere genres vooral, met voorop het essay, waarvan de beste tijdens zijn leven verschillende malen gebundeld werden, maar ook tegen een proefschrift, een literatuur- en een kunstgeschiedenis, toespraken en tal van gelegenheidsartikelen.

Zijn *Verzameld werk* (verschenen tussen 1951 en 1955) getuigt van deze verhouding. Van de zes delen bevat enkel het eerste deel fictie, uitsluitend ingenomen door een beperkte krans van dichtwerk, *De wandelende food* en *Twee vrienden*. Juist omdat de Duitse bezetter hem zijn functies ontnomen had en hem weerde uit het openbare leven, had Vermeylen tijdens de oorlog de tijd gevonden om die tweede roman te voltooien.

1.

Als Vermeylens *Verzameld Werk* nog eens wordt bovengehaald, is het vooral voor de afdeling opstellen, waarin stellingen als “Wij Willen Vlamingen zijn, om Europeeërs te worden” opnieuw gelanceerd worden in het huidige debat over de verengelsing van het hoger onderwijs bijvoorbeeld.¹ In de bundel *Hoe Vlaming te zijn?* (2017) worden teksten van August Vermeylen en *Ons Erfdeel*-oprichter en oud-hoofdredacteur Jozef Deleu (1937) samengebracht in een gemeenschappelijke reflectie over Vlaamse bewustwording en emancipatie.² In de loop der jaren is veelvuldig geput uit het proza van Vermeylen, die met essays als ‘Kritiek der Vlaamsche Beweging’ (1896) en ‘Vlaamsche en Europese Beweging’ (1900) blijvend geassocieerd wordt met een progressief Vlaams-nationalisme, met allerhande emancipatorische bewegingen en pleidooien voor culturele openheid en met het kosmopolitische ideaal. Het August

*Als Vermeylens
Verzameld Werk nog
eens wordt bovenge-
haald, is het vooral
voor de opstellen
en stellingen als
‘Wij Willen Vlamingen
zijn, om Europeeërs
te worden’*

*Vermeyleen is dus
nog een naam, maar
velen zijn vergeten
dat hij behalve
essayist en kopstuk
van de Vlaamse
Beweging ook een
romanschrijver was*

Vermeyleenfonds – dat in 1945 werd opgericht – draagt deze gedachten uit.

Vermeyleen is dus nog een naam, maar velen zijn vergeten dat hij behalve essayist en kopstuk van de Vlaamse Beweging ook een romanschrijver was. (Zoals omgekeerd weinigen weten dat Marnix Gijsen eigenlijk kabinetschef was, of Johan Daisne stadsbibliothecaris: zij zijn in de eerste plaats schrijver gebleven). Toch was het schrijverschap de kern van Vermeyleens bestaan. In 1932, bij de huldeviering voor zijn zestigste verjaardag, heeft Herman Teirlinck de verhouding vastgelegd: het was de schrijver, die de professor en politicus be-

zield had, en niet omgekeerd. “Vermeyleen was schrijver. De rest is hij geworden”, sprak Teirlinck toen in het Paleis voor Schone Kunsten.

In dit opstel keer ik terug naar de romans van Vermeyleen, naar wat volgens Teirlinck de kern was, ontdaan van alle ballast. Dat is minder vanzelfsprekend dan het lijkt. Vermeyleens beperkte romanoeuvere is uitgesproken programmatisch, in de eerste plaats geschreven om zeggingskracht te geven aan de ideeën die hij koesterde. Het zijn creatieve, verhalende varianten van de essays, die – zeker in het geval van *De wandelende Food* – ook de dialoog aangaan met de wereldliteratuur. Vermeyleens persoonlijkheid werpt een schaduw over zijn werk. Beide romans staan in een complexe verhouding tot zijn biografie en socialistische denkbeelden. Ze zijn overwoerd door betekenislagen en eerder bestudeerd dan gelezen. Toenmalige critici hadden het vaak over de “cerebraliteit” van het scheppend werk van Vermeyleen; zelf sprak hij over “verstandelijk proza”: de roman als vehikel voor zijn ideeën.

Kunnen *De wandelende Food* en *Twee vrienden* vandaag opnieuw gelezen worden, zonder dat je een halve literatuurhistoricus hoeft te zijn? Als we het stof van zijn boeken halen, dat ene ronkende aforisme vergeten dat aan hem doet denken, ons ontdoen van alle kennis en teruggrijpen naar zijn boeken, om ze te lezen alsof ze gisteren gedrukt zijn, wat blijft er dan over, in de stille gedachtewisseling tussen het boek en zijn lezer?

Zelf amputeer ik mijn rechterhersen helft voor dit experiment, aangezien ik mij beroepshalve bezighoud met de uitgave van de dagboeken van Vermeyleen. Ik vergeet dus dat Vermeyleen zich voor *De wandelende Food* liet beïnvloeden door Flaubert, en dat het een allegorische vertelling is die refereert aan het werk van Dante en Goethe. Ik denk dus niet meer aan het autobiografische gehalte van *Twee vrienden*, dat teruggaat op Vermeyleens persoonlijke levenskeuze tussen het anarchisme (de vrijheid) of het socialisme (de burgerlijkheid en het huwelijk). Ik kijk niet naar de dagboeken, waarin de ontstaansgeschiedenis van *Twee vrienden* vrij goed te volgen is en waarin Vermeyleen zelf allerhande verbanden legt tussen leven en werk (samengevat: alle

personages zijn afsplitsingen van zijn eigen natuur). Ik negeer de eigentijdse kritiek en receptiegeschiedenis. Ik vind een licentiaatsverhandeling uit 1972 (*August Vermeylen: De wandelende Jood en Twee vrienden: thema, wording en stijl*), maar neem me voor die niet te consulteren. Ik sluit het bestand met Vermeylens brieven, waarin zich nochtans pareltjes bevinden, zoals de uitgaande brief van 2 maart 1944, waarin de auteur van *Twee vrienden* bekennt: “*il y a énormément de ma vie dans ce roman*”. Ik lees met kennis, maar zonder voorkennis. Ik verplaats Vermeylen van mijn bureau naar de woonkamer en lees ook op zondagmiddag, met het geluid van de spelende kinderen op de achtergrond. Hoeveel gezelligheid kan een monument verdragen?

2.

Het exemplaar van *De wandelende Jood* dat ik ter hand neem, draagt op de titelpagina het stempel “Afgevoerd”. Het is verwijderd uit “de openbare boekerij Sint-Jacob, Goudstraat, Gent” en is beland in het “Seminarie voor Nederlandse Literatuurstudie”. Als Vermeylen alleen nog op de autopsietafel van de literatuurgeschiedenis thuishoort, ziet het er niet goed uit voor mijn experiment. Aan de andere kant wijzen de voortdurende herdrukken wel op een stabiele populariteit van het boek, althans tot de jaren 1980. Zes herdrukken verschijnen er bijvoorbeeld in de jaren 1960 en 1970; pas na de lectuur wordt me duidelijk dat het dolende hoofdpersonage Ahasverus, die uiteindelijk in de liefde en de revolutie zijn heil vindt, het goed moet gedaan hebben in de jaren van wierook, hasjiesj en de sitar.

De wandelende Jood blijkt een wonderlijk boek, en niet alleen omdat het hoofdpersonage Ahasverus heet, en de handeling zich afspeelt in de tijd van Christus. Het telt vier hoofdstukken: ‘Ahasverus en de Nazarener’, ‘Ahasverus op weg naar de hel’, ‘Ahasverus op weg naar den hemel’ en ‘Ahasverus onder de mensen’. Met zijn strak gecomponeerde vorm en dialectische structuur lijkt het eerder op een traktaat dan een roman. In het eerste hoofdstuk raakt Ahasverus, een schoenlapper uit Jeruzalem, eerst gefascineerd en vervolgens ontgoocheld in de figuur van Christus. Hoewel Ahasverus hoopt dat de Nazarener de revolutie zal ontketenen (“het bloedige gekke”), blijft die laatste maar prediken. Na de kruisiging vervalt de Jood in een staat van existentieel nihilisme, die hem tot zinloos dolen (“wandelen”) verplicht: “waarhenen wist hij niet: hij wist alleen dat hij nooit meer zou rusten, en gaan en gaan zou, zonder einde, – zonder einde”.

Met weinig andere personages, en nauwelijks een plot, weet Vermeylen met verbazingwekkende verbeeldingskracht het eindeloze dolen neer te zetten. Vreemde, indringende natuurbeelden, imaginaire droomlandschappen en visioenachtige beschrijvingen geven vorm aan de kwellende zwerftocht van Ahasverus (zoals gezegd weet ik niet meer dat de schrijver hiervoor grondig naar de doeken van Bosch en Bruegel gekeken had). Het lijkt alsof je een soort religieuze sciencefiction aan het lezen bent waarbij de opiumwalmen je tegemoet drijven. Zo geeft Vermeylen de eeuwigheid een tastbare vorm:

Ik sluimer daar beneden in koele kamers, waar de uren geen uren meer zijn. Daar groeien allerlei vreemde schelpen en smaragden zo schoon als de avondhemel. Ik speel er in bosjes van traaglevende planten die wiegelen in de stille stroming.

De nadering tot de hemel begint als volgt:

En toen gebeurde 't, dat Ahasverus, door het venster kijkend over den hard-witten grond waar de zon op schitterglansde, in den wind vormen van licht zag, met sneeuwen vleugels hoger dan de bomen, en een boven-natuurlijke muziek zweefde en wervelde met die vormen naar omhoog, en dan was er niets meer dan een ver geluid van die muziek in den wind.

Het opgaan van de zon groeit uit tot een oefening in woordkunst:

Doch waar de zon, uit haren schoongewassen hemelhoek, glansde over de aarde nog nat van den nacht, daar vertintelde alles tot zuiver goud. Een ogenblik vocht ze tegen wasem waar ze vaal-geel achter smeulde, want de wind kwam eer opgebold, blies uit volle kaken, den sleep der wolken opkrullend, en schaduwen vlogen over 't land met rappen vleugelslag, maar dan sproot ze opnieuw als een eeuwige fontein, blonk van spetterende zegepralende heerlijkheid'.

Nog schemert het aan de kim, want het zal nog een hele alinea duren vooraleer de zon helemáál verschenen is!

De wandelende Jood blinkt uit in stilistisch vermogen, zinnenstrelend taalgebruik en puur proza. Het is beeldend geschreven, kwistig met aforismen die in allerhande varianten het zinloze bestaan – het eeuwige zwerven – typeren. Na zijn afdaling in de hemel en hel keert een gelouterde Ahasverus terug naar de aarde. In de slotpagina's openbaart zich de catharsis van het boek. In het ideaal van de (socialistische) strijd ("Allen gelijk!") en in de liefde, verpersoonlijkt door het herbergmeisje Lene, vindt de wandelende Jood zijn rust.

Ook zonder voetnotenapparaat valt *De wandelende Jood* gemakkelijk uit te leggen als een allegorische overpeinzing over de zin van het leven. Vermeylen legt die bij de mens zelf. Om die conclusie te bereiken, moet de lezer zich aan de hand van Ahasverus een weg banen door symbolistische landschappen met donkere wouden, zeemeerminnen, vreemde dieren en mystieke ervaringen. Alleen het taalvermogen van Vermeylen houdt dit huzarenstukje overeind. Schrijven lijkt voor hem een voortdurende omzetting van zijn romanidee in beelden. Je onderdompelen en laten meedrijven, zoals in een donkere film van David Lynch, waarvan je ook niets begrijpt, leidt tot de beste leeservaring, is mijn indruk.

August Vermeylen en zijn echtgenote Gaby Brouhon aan de Aula in Gent, 1930. Collectie Letterhuis, Antwerpen

3.

Met *De wandelende Jood* publiceerde Vermeylen een mythologische vertelling tegen de achtergrond van het fin de siècle, op een ogenblik dat hij met *Van Nu en Straks* de bakens van de toenmalige literatuur had verzet. In zijn tweede boek, waarvan hij het plan al jaren meesleepte, maar dat hij pas tijdens de Tweede Wereldoorlog kon schrijven, keert hij terug naar die periode, naar de tijd waarin hij zijn Ahasverus geschreven had en naar de maatschappelijke vraagstukken van toen. Het verhaal van *Twee vrienden* is ook het verhaal van een schrijver die terugkijkt op de periode dat hij schrijver werd en op de dilemma's van zijn jeugd. Het is – in dat opzicht – een roman in de tweede graad.

Net zoals *De wandelende Jood* beroert *Twee vrienden* de gevoelswereld, ditmaal van twee jongens, Mark en Frans. Het is een *coming of age*-roman. Op de drempel van hun volwassen leven dromen de jongens van een heldhaftig bestaan, gewijd aan idealen en aan kunst en literatuur; ze willen, andermaal, de wereld veranderen en zien in de nieuwe jonge eeuw het potentieel van de revolutie en de geboorte van “den nieuwen, vrijen mensch”. Ze willen zich “laten leiden door den universeelen rythmus van het Leven”, meearbeiden aan “het vaderland van de vrije geesten”. In een verwant motief aan *De wandelende Jood* betekent de liefde, die ditmaal arriveert in de vorm van de liefvallige Mathilde, een keerpunt in het boek. Frans kiest voor het burgerlijke leven, Mark doet met veel dramatiek afstand van zijn liefde – “het snoeimes moet in het vleesch kerven, wil de vrucht volrijp worden” – en volhardt met peinzend gemoed in zijn anarchistische lotsbestemming. Uiteindelijk gaat hij ten onder aan zijn eigen gloed.

In al zijn zuchten en zwelgen is Twee vrienden een weinig subtiele, bijna bombastische roman

Het hopeloos romantische, de gekunsteldheid, de voorspelbaarheid van de plot, de gedateerdheid, toen al, van de hoogdravende gesprekken, doen het boek weinig goed. *Twee vrienden* schurkt voortdurend tegen de clichés aan. Mathilde wordt neergezet als een vrouw met een zwakke gezondheid maar weifelende gratie, teer maar rank, bleek, maar ook “kinderlijk frisch”; met haar

zachte handjes en weke glimlach zet ze niettemin de jongens in vuur, terwijl de zee er nog een geut romantiek bij opgiet. Het is, in de grond, een tenenkrullend boek. Nergens is een spoor te vinden van bijvoorbeeld de fijnzinnigheid en ironie van Nescio, een bijna-generatiegenoot die ook over jongensvriendschap schreef en over idealen, die te pletter zouden lopen op de verwachtingen van de maatschappij. In al zijn zuchten en zwelgen vind ik *Twee vrienden* een weinig subtiele, bijna bombastische roman.

Vermeylen wilde de persoonlijke gevoelswereld ontbloten van de hemelbestormer die hij vroeger was, maar vond op zijn zeventigste niet meer de vorm (en al zeker niet de grote vorm) om dit te doen; in *De wandelende Jood* kon hij dat nog wel. Hij ensece-neert zijn eigen *Sturm und Drang*, maar helaas een halve eeuw na de feiten: het resultaat is een mislukte uitgave van zijn jongere zelf. *Van Nu wás Straks* geworden: later, maar helaas ook voorbij.

4.

Voor de biograaf of onderzoeker is het aantrekkelijk om het romanwerk van Vermeylen in te passen in het geheel van zijn oeuvre of te lezen als een literaire beschouwing over zijn eigen leven. Zijn scheppende werk blijkt sterk contextueel bepaald en geïmpreg-neerd met ideeën en levensopvattingen uit het gistende tijdperk van zijn jeugd. Het strakke denkkader en trefzekere proza van *De wandelende Jood* houden zonder moeite tred met het beste van zijn essays; het allegorische karakter van het zinloze struinen van Ahasverus maakt het tot een soort conceptroman, waarvan elke generatie zijn eigen versie zou moeten schrijven. Het stond eigenlijk allemaal al in ‘Prediker’ – alleen werd daar het heil gevonden in het goddelijke, en niet in de mens.

Twee vrienden, daarentegen, waarin Vermeylen op gevorderde leeftijd naar een meer klassieke romanvorm grijpt, toont bovenal dat hij geen geboren romanschrijver was. Dat wist hij zelf ook. Wilde hij zijn landgenoten in oorlogstijd herinneren aan de dromen die ze vroeger gekoesterd hadden? Hoop geven met oude idealen? Had hij niet kunnen vermoeden dat de levensopvattingen van Mark en Frans naïef en voorbijge-streefd zouden aanvoelen in een wereld van geweld? Had hij de rekenschap van zichzelf en zijn verleden die hij er ook in gaf, niet beter in het privé-domein gelaten?

“En toch Frans, wie weet? Is ons verlangen niet eerst waarlijk schoon, zijn we niet eerst werkelijk mensen, als we ’t onmogelijke willen?”, vraagt Mark zich af.

5.

Tot de jaren 1970 kon *De wandelende Jood* rekenen op belangstelling, vertalingen en herdrukken. Daarna werd het stiller, al bezorgde Raymond Vervliet in 2005 nog een uitgave ter gelegenheid van een bloemlezing.³ Twee vrienden verscheen in 1943 in twee oplagen, een gewone en een volksuitgave, maar werd enkel in 1948 herdrukt.

Nieuwsgierig naar de hedendaagse receptie van Vermeylens romans doe ik een kleine enquête in mijn eigen universiteitsbibliotheek, de Boekentoren, en in de openbare bibliotheek van Gent. De cijfers vallen nog mee, althans voor *De wandelende Jood*. Die werd in de afgelopen tien jaar vijftien maal ontleend in de stadsbibliotheek en elf maal in de universiteitsbibliotheek. De bloemlezing van Vervliet, waarbij de leesintentie vermoedelijk naar de essays zal zijn gegaan, werd nog eens zeventwintig keer ontleend in beide bibliotheken samen. Voor *Twee vrienden* liggen de cijfers veel lager. Welgeteld driemaal in de stadsbibliotheek en tweemaal in de Boekentoren is het boek tussen 2007 en 2016 opgevraagd.

Alles samen wordt er dus drie à vier keer per jaar een roman van Vermeylen uit de rekken van de Gentse bibliotheken geplukt: stille getuigen van de langzame halveringstijd van een schrijver, die in 1940 nog “een der grootste uit onze heele Vlaamsche literatuur” genoemd werd. Uitgevlakt is hij echter nog niet.

RUBEN MANTELS

Historicus

NOTEN

1. GITA DENECKERE EN RUBEN MANTELS, ‘Geen haan die ernaar kraait. August Vermeylen en de verengelsing van het hoger onderwijs’, *Ons Erfdeel*, jg. 54 (2011), nr. 1, pp. 4-13; en GITA DENECKERE, BRUNO DE WEVER en ANTOON VRIJTS, ‘Verengelsing maakt onderwijs slechter’, in: *De Standaard*, 1 december 2016.
2. *Hoe Vlaming te zijn? Zes teksten van August Vermeylen – Jozef Deleu*. Samengesteld en ingeleid door Hans Vandevoorde, Polis, Antwerpen, 2017, 176 p.
3. AUGUST VERMEYLEN en RAYMOND VERVLIET, *De Wandelende Jood & opstellen over literatuur, kunst & politiek*, Houtekiet, Antwerpen/Amsterdam, 2005, 282 p.